

Валентина Іванівна Мірошніченко,

доктор педагогічних наук, доцент, начальник (завідувач) кафедри теорії та історії держави і права та приватно-правових дисциплін Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький

ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ ШЛЯХОМ ПОГЛИБЛЕННЯ ПРАВОВИХ ЗНАНЬ

У статті автор розглядає поглиблення правових знань майбутніх офіцерів-прикордонників як один із можливих шляхів формування їх правової культури. Подається тлумачення правоохоронної діяльності та правової освіти. Звертається увага на мотивацію до формування правової культури майбутніх офіцерів-прикордонників.

***Ключові слова:** правова культура, майбутні офіцери-прикордонники, правоохоронна діяльність, поглиблення правових знань.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Відомо, що правоохоронний орган – це юрисдикційний орган, уповноважений державою виконувати в установленому законом порядку функції або завдання з охорони права, охорони правопорядку, розслідування або запобігання порушень права, відновлення порушеного права, захист національної (державної) безпеки, підтримання правопорядку, забезпечення стану законності. Потреба у визначенні правоохоронної діяльності виникла внаслідок того, що в ст. 1 Конституції України проголошено: Україна є «соціальна, правова» держава, серед органів якої дедалі більше виникають паралельні, зовні ідентичні функції та завдання з контролю, захисту й охорони прав людини, інтересів громадянського суспільства й самої держави. Вона взяла на себе обов'язок охороняти людину й суспільство від негативних проявів, соціальних відхилень. Людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку визнано найвищою соціальною цінністю (ст. 3 Конституції України). Розв'язання проблеми життєзабезпечення людини, її охорона та захист як найвищої

соціальної цінності має багато складників, які належать до різних галузей права, до різних видів юридичної практики.

У правовій і соціально-політичній літературі широко використовується поняття правоохоронної діяльності. Проте воно не обґрунтовано, хоч законодавство про статус правоохоронних органів, функції, завдання та конкретні напрями їхньої діяльності, повноваження окремих органів і службових осіб досить розвинені. З точки зору педагогіки правоохоронну діяльність можна вважати різновидом професійної діяльності. З точки зору юриспруденції, правоохоронна діяльність – багатоаспектна. Політичними, управлінськими та правовими засобами її спрямовано на блокування соціальних відхилень, локалізацію соціальної напруги або правових конфліктів. Різні види правоохоронних дій уповноважені здійснювати ті чи інші правоохоронні органи. Структурно до системи правоохоронної діяльності належать такі напрями:

- а) діяльність із забезпечення охорони учасників кримінального судочинства;
- б) діяльність органів прокуратури;
- в) діяльність із виявлення, запобігання та розслідування злочинів;
- г) діяльність із захисту державної (національної) безпеки, державного кордону й охорони правопорядку.

Кожний напрям правоохоронної діяльності має суттєві особливості. Цим пояснюють наявність так званих «силових структур», субординацію всередині правоохоронних органів, певних організаційних та інформаційних зв'язків між ними, автономне, тобто незалежне одне від одного, відомче регулювання оперативної діяльності й управління. Правоохоронна діяльність є різновидом застосування права за часом, простором і колом осіб.

В Україні за чинним законодавством можлива лише державна правоохоронна діяльність. Недержавну правоохоронну діяльність не передбачено, хоч участь громадян у охороні правопорядку та державного кордону є досить розвиненою й регламентованою. Кадри правоохоронних

органів формують переважно з юристів або осіб, які мають спеціальну підготовку. Ефективність правоохоронної діяльності багато в чому залежить від досконалості освітньої системи, виховної і соціальної-психологічної роботи з особовим складом правоохоронних органів і в решті решт – від рівня правової культури правоохоронців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. Проблема формування правової культури майбутніх фахівців не є новою (Л. Буєва, І. Зязюн, Н. Крилова, Г. Хоружий). Результати аналізу наукових праць із зазначеної проблеми дозволяють зробити висновок, що вчені В. Лозова, С. Кашперук, М. Козяр, М. Фіцула, Г. Яворська та інші науковці розглядають правову культуру фахівця як складову його професійної культури. Осмислення специфіки формування правової культури правоохоронця здійснюється у низці робіт учених-юристів (В. Горшенев, О. Скакун, С. Сливка, В. Хома, В. Царенко). Виховний аспект проблеми розглядають у своїх працях дослідники-педагоги І. Грязнов, Н. Логінова, В. Райко. Вони переконані, що правова культура є результатом правового виховання. Наукові положення, висновки та рекомендації, надані у цих дослідженнях, мають велику цінність для вирішення завдань щодо формування правової культури військовослужбовців-прикордонників. Окремі аспекти формування правової культури офіцерів-прикордонників розглядають у своїх працях О. Ганьба, Д. Іщенко, Т. Івашкова, С. Крук, В. Кухар, А. Кучеренко, М. Поліщук.

Метою статті є обґрунтування можливості формування правової культури шляхом поглиблення правових знань.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ми погоджуємося з думкою, що правова культура містить у собі такі елементи: власне право, правосвідомість, правові відносини, законність і порядок, законотворчу, право виконавчу й інші види діяльності у сфері функціонування права у суспільстві. Рівень правової культури в суспільстві визначається розвиненістю і погодженістю цих елементів, а також масштабом і глибиною юридичної освіти

і правового виховання, якісною професійною підготовкою юристів, ступенем розвитку юридичної науки і правового мислення [1].

До складників правової культури П. Щербань відносить:

знання прав та обов'язків громадян;

повага до національної та державної символіки (говорячи про офіцерів-прикордонників, варто віднести сюди й прикордонну символіку);

усвідомлення громадянської відповідальності за здійсненні вчинки та правопорушення (щодо прикордонників, то це і відповідальність за виконання професійних обов'язків представниками правоохоронного органу);

дотримання національних та загальнолюдських моральних приписів, традицій і звичаїв (для прикордонників – прикордонної корпоративної етики);

дотримання вимог Конституції та законів України;

прагнення до засвоєння правових знань з різних галузей права;

негативне ставлення до проявів беззаконня та правопорушень (стосовно діяльності з охорони та оборони державного кордону) [2].

У відповідності до завдань та функцій ДПСУ [3] як правоохоронного органу правова культура є необхідною складовою оперативно-службової діяльності персоналу, яка постійно вимагає дотримання вимог законодавства та кваліфікованого його забезпечення.

У сучасних умовах важливу роль відіграють наукові положення про функції права в діяльності ДПСУ. Знання загальнотеоретичних положень юридичної науки офіцерами-прикордонниками мають важливе значення для правового вирішення проблем, які існують на державному кордоні України [4, с. 193].

Основними чинниками, що впливають на формування правової культури майбутніх офіцерів-прикордонників, є соціальне середовище вищого військового навчального закладу, навчально-матеріальна база, особистісні характеристики курсанта, система правових знань, цінностей, установок, вплив науково-педагогічного складу.

Загальнотеоретичні знання необхідні як метод пізнання конкретного нормативного матеріалу різних галузей права і правової практики. Вони дозволяють краще засвоїти зміст права, цілеспрямованість правових розпоряджень, співвідношення між різними правовими категоріями, а також між ними і практикою. У зв'язку з цим представляється очевидним, що правові навчальні дисципліни повинні займати важливе місце в системі підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників в умовах вищого навчального закладу [4, с. 193].

Виокремлюючи такі шляхи формування правової культури, як: професійна освіта за напрямками «правознавство» та «охорона та захист державного кордону»; правове виховання прикордонників, В. Царенко водночас до форм правового виховання (разом з правовою пропагандою, правовою агітацією, самовихованням) відносить правову освіту [5, с. 39].

На думку Г. Яворської, правова освіта – це структурний компонент освіти в Україні, процес набуття правових знань, навичок та вмінь, формування поваги до права, закону, до прав та свобод людини, до відповідних правових орієнтацій та оцінок, правових поведінкових установок та мотивів правомірної поведінки тощо. Правова освіта забезпечується:

органічним поєднанням правової освіти із загальною середньою і професійною освітою, культурою, політичним, економічним, моральним, естетичним та іншими формами виховання;

відкритістю і доступністю до інформації про державу і право, про процеси в правовій сфері;

систематичністю і неперервністю поширення й одержання знань про державу і право;

участю юристів та їхніх об'єднань у поширенні правових знань;

організаційними та методичними заходами міністерств та відомств, місцевих органів державного управління і самоврядування, закладів освіти та наукових установ, підприємств та організацій [6, с. 282–283].

Правова освіта створює найбільшу можливість дати курсантам необхідну систему правових знань, забезпечити спадкоємність і контроль за їх освоєнням, якнайповніше урахування потреб випускників у конкретних правових знаннях. Разом з тим, аналізуючи відгуки на випускників НАДПСУ, матеріали Колегій, службових нарад Адміністрації ДПСУ, слід зазначити, що не всі цілі й завдання правового навчання курсантів реалізуються при їх підготовці. Сучасні умови висувають нові вимоги до рівня правової освіти майбутніх офіцерів-прикордонників. У сучасних умовах особливо важливого значення набуває осмислення загальних, принципів проблем у прикордонному законодавстві України, узагальнення наявного досвіду Європейських країн і розробка на цій основі нових науково обґрунтованих законодавчих актів [4, с. 201].

Правову підготовку прикордонників як представників правоохоронного відомства, враховуючи думку О. Скакун [7, с. 219], ми розуміємо як систему отримання правових знань, умінь і навичок з метою високого рівня правової свідомості особи, її можливості впливати на правову культуру суспільства завдяки практичній юридичній діяльності у відповідності із законом і деонтологічними вимогами. До структури правової підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників відносимо:

правову освіченість – професійне знання законодавства, у тому числі стосовно діяльності прикордонного відомства;

поважне відношення до права – переконаність у його необхідності, у соціальній корисності законів і підзаконних актів, у правильності і справедливості правових норм; звичка дотримуватися законів і службових розпоряджень;

уміння професійно користуватися правовим інструментарієм; виявляти активність під час виконання службових обов'язків.

Як одну із умов формування правової свідомості майбутніх офіцерів-прикордонників С. Кашперук пропонує поглиблення теоретико-прикладних правових знань курсантів-прикордонників на міждисциплінарній основі, що орієнтує професійну підготовку на майбутню професійну діяльність [8, с. 7]. З

огляду на те, що правову свідомість, вслід за В. Райком, ми вважаємо найважливішим елементом правової культури, для ефективного формування останньої, на наш погляд, також доцільно виокремити як педагогічну умову поглиблення правових знань.

Беручи до уваги думку О. Скакун, зазначимо, що правова підготовка правоохоронця (на відміну від представника іншої структури) характеризується більш високим рівнем правової свідомості і мислення, оскільки вищою формою його правомірної поведінки є правова активність (загальна і професійна). Формою її вияву, насамперед, є сумлінна службова діяльність.

У контексті тематики нашого дослідження доречно звернутися до поняття мотивації. Мотивація, тобто сукупність мотивів, що спонукають особистість до досягнення мети, є провідним внутрішнім чинником регулювання активності особистості в основних видах діяльності [9, с. 24]. На думку В. Вихрущ, мотиви навчальної діяльності поділяються на внутрішні та зовнішні. До внутрішніх належать: суспільна значущість навчання; професійні мотиви, що відображають значення навчальної діяльності для володіння майбутньою професією; пізнавальні, пов'язані з проблемою в нових знаннях. Зовнішні мотиви зорієнтовані на цінності, що лежать позанавчальною діяльністю; мотиви матеріального походження; особисті інтереси; мотиви спілкування тощо [10, с.15].

Під час нашого дослідження виявилось, що у тих курсантів, які вступили до під впливом стійкого інтересу до професії прикордонника, (38,7 %) мотивація до навчання загалом, у тому числі до оволодіння правовими знаннями значно вища, ніж у тих, хто вступив до академії за принципом “потрібно десь навчатись (8,3 %), через прагнення уникнути строкової служби в армії (16,5 %), або у зв'язку із соціально-економічними негараздами, родинними обставинами (9,5 %). Саме серед курсантів з нестійкою професійною мотивацією 65,4 % характеризуються задовільним навчанням, 34,6 % – незадовільним, 62,1 % виявляють слабкий інтерес до оволодіння правовими знаннями. Як свідчать відповіді курсантів, уявлення про навчання у

ВВНЗ та про прикордонну професію змінюються з перших днів перебування у курсантському середовищі. У 52,0 % опитаних вони змінюються повністю, у 48,0 % – частково. Наведений факт необхідно враховувати керівництву, психологам факультетів, щоб у період адаптації створити умови повного психологічного комфорту, а також подати максимум об'єктивної інформації про сучасний стан Державної прикордонної служби України.

Правові знання курсанти отримують у процесі вивчення юридичних дисциплін. Причому, по-перше, кількість юридичних дисциплін та годин, відведених на їх вивчення, для курсантів різних спеціальностей значно відрізняється. І це було враховано у нашій роботі. По-друге, різні предмети по-різному і в різній мірі спрямовані на формування правової культури майбутніх офіцерів-прикордонників. Слушною є думка В. Дзюби, що лекції, семінарські, практичні заняття, самостійні заняття під керівництвом викладача проводяться «не для того, щоб «пройти» які-небудь питання програми, а для того, щоб на матеріалі цих програмних вимог формувати певні інтелектуальні, моральні, патріотичні, вольові та інші риси особистості курсанта» [11, с. 84], у нашому випадку – правову культуру. У процесі більш глибокого усвідомлення цієї залежності у курсанта виникає потреба добре вчитися, що в результаті постійної актуалізації перетворюється в особистісно-фаховий мотив – стати справжнім професіоналом, з високим рівнем правової культури.

Саме тому одним із найважливіших завдань підвищення ефективності та якості правової освіти є вдосконалення методики викладання юридичних дисциплін. Вирішення більшості проблем навчання залежить від правильного підходу до мети й завдань викладання права. Ми погоджуємося з думкою, що для того, щоб курсант зміг у процесі навчання засвоїти правові знання, їх потрібно опрацювати і, перетворивши в навчальний матеріал, ввести в освітньо-професійну програму. Вимоги суспільства до якості підготовки фахівців визначають конкретний зміст освітньо-професійної програми [4, с. 204].

У процесі експериментального навчання акцентувалася увага на конкретних дисциплінах, які викладаються на різних юридичних кафедрах, які безпосередньо впливають на формування правової культури майбутніх офіцерів-прикордонників (Теорія держави і права, Основи теорії держави і права, Основи держави і права, Основи цивільно-процесуального права, Адміністративна діяльність органів охорони державного кордону, Основи кримінального права та кримінології, основи криміналістики). Були внесені деякі зміни до робочих навчальних програм цих дисциплін, а також запропоновано інноваційні методики їх викладання (вправа, сюжетно-рольові ігри, бесіда, дискусія, брейн-ринг, аналіз професійних ситуацій, конференція, колоквиум тощо).

Формування правової культури майбутніх офіцерів-прикордонників шляхом поглиблення правових знань передбачає також наявність відповідної навчально-матеріальної бази вищого військового навчального закладу, яка має забезпечити курсантам доступ до джерел права, можливість працювати з навчальною літературою, довідковими матеріалами. Цієї мети досягнуто завдяки створенню спеціалізованих класів, «Лабораторії прав людини», навчально-демонстративного комплексу «Музей криміналістики».

Обмін інформацією правового характеру, що відбувається під час спілкування між курсантами як у формальній (на заняттях), так і неформальній обстановці (поза навчальній), також сприяє поглибленню правових знань і підвищенню рівня правової культури майбутніх офіцерів-прикордонників.

Висновок. Отже, поглиблення правових знань майбутніх офіцерів-прикордонників є одним із можливих шляхів формування їх правової культури. Проведене дослідження не претендує на висвітлення всіх аспектів проблеми формування правової культури офіцерів-прикордонників. Тому **перспективним** є детальне вивчення традиційних та інноваційних форм та методів розвитку правової культури цієї категорії військовослужбовців, а також дослідження співвідношення понять «правова культура» та «професійна культура» офіцерів-прикордонників.

Список використаної літератури

1. Райко, В. В. Формування в офіцерського складу Державної прикордонної служби України правосвідомості як складової правової культури особистості / В. В. Райко // Збірник наукових праць № 36. Частина II. – Серія : педагогічні та психологічні науки / Національна академія Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького. – Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2006. – С. 122–125.
2. Щербань, П. М. Прикладна педагогіка: навчально-методичний посібник. – К. : Вища школа, 2002. – 100 с.
3. Про Державну прикордонну службу України : Закон України від 3 квітня 2003 року № 661-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 27. – С. 208.
4. Райко, В. В. Теоретичні і методичні засади формування правової культури офіцерського складу Державної прикордонної служби України : монографія / В. В. Райко. – Хмельницький : НАДПСУ, 2008. – 348 с.
5. Царенко, В. Педагогічні умови формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників / Науковий вісник: науково-практичний альманах Державної прикордонної служби України Вип. 3. – Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2009. – С. 37–40.
6. Яворська, Г. Х. Педагогіка для правників : навчальний посібник / Г. Х. Яворська. – К.: Знання, 2004. – 335 с.
7. Скакун О. Ф. Юридична деонтологія : підручник. Перек. з рос. – Харків: Еспада, 2008. – 400 с.
8. Кашперук, С. Г. Формування правової свідомості курсантів-прикордонників у процесі вивчення юридичних дисциплін : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед.наук : 13.00.04 “Теорія і методика професійної освіти”/ С. Г. Кашперук. – Хмельницький, 2014. – 20 с.
9. Богданова, І. Соціальна педагогіка : навч. посіб. / І. Богданова. – К. : Знання, 2008. – 343 с.
10. Вихрущ, В. О. Методика педагогіки : начальний посібник / В. О. Вихрущ. – Тернопіль : Крок, 2011. – 442 с.
11. Дзюба, В. М. Патріотичне виховання майбутніх офіцерів внутрішніх військ у процесі вивчення соціально-гуманітарних дисциплін : дис. ... канд. пед. наук / В. М. Дзюба. – Хмельницький, 2002. – 199 с.

Стаття надійшла до редакції 23.10.2015

Мирошниченко В. И. Формирование правовой культуры будущих офицеров-пограничников путем углубления правовых знаний

В статье автор рассматривает углубление правовых знаний будущих офицеров-пограничников как один из возможных путей формирования их правовой культуры. Подается толкование правоохранительной деятельности и правового образования. Обращается внимание на мотивацию к формированию правовой культуры будущих офицеров-пограничников.

Ключевые слова: правовая культура, будущие офицеры-пограничники, правоохранительная деятельность, углубление правовых знаний.

Miroshnichenko V. I. Future border guards legal culture formation on the basis of legal knowledge deepening

In the article the author considers the deepening of the legal knowledge of the future border guards as one of the possible ways of their legal culture formation. The interpretation of the concepts of a law enforcement agency, law enforcement activity and its structure, legal education have been interpreted. The author draws attention to the fact that the effectiveness of law enforcement activity depends largely on the educational system perfection, on educational and social and psychological work with the personnel of law enforcement agencies and, ultimately, on of law enforcement officers' legal culture level.

The author highlights the understanding of legal culture and points at the main factors of its formation: the social environment of higher military educational institutions, educational facilities and resources, personal characteristics of the cadet, the system of legal knowledge, values, orientations, the impact of the academic staff, as well as the ways: professional education in “Legal Science” and “Defence and Protection of the State Border”; legal education of the border guards. The dependence between the cadets' enduring interest to the profession of border guard and the motivation to study in general, including mastering legal knowledge, has been discovered.

The author notes that the cadets acquire legal knowledge in the process of studying of legal disciplines. The roles of the different legal disciplines in the process of future border guards legal culture formation have been specified. Attention is drawn to the motivation of the future border guards legal culture formation, the availability of appropriate educational facilities and resources in higher military educational establishment, exchange of information of a legal nature that takes place during the communication between the cadets.

Keywords: legal culture, future border guards, law enforcement activity, legal knowledge deepening.